

*Ібрагім Мохаммад Гіас**

СИРІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВЗАЄМИНИ І КУРДСЬКА ПРОБЛЕМА (ДРУГА ПОЛОВИНА 1990-х рр.)

В статті окреслені й проаналізовані конфліктні чинники в сирійсько-турецьких відносинах другої половини 1990-х рр., окремої уваги надано ролі й місцю курдської проблеми у взаєминах двох держав та спробам її врегулювання.

Ключові слова: Близькосхідний конфлікт, сирійсько-турецькі відносини, державна безпека, конфронтація.

В статье определены и проанализированы конфликтные факторы в сирийско-турецких отношениях второй половины 1990-х гг., отдельное внимание уделено роли и месту курдской проблемы во взаимоотношениях двух государств и попыткам ее решения.

Ключевые слова: Ближневосточный конфликт, сирийско-турецкие отношения, государственная безопасность, конфронтация.

The article spotlights and analyses conflict factors in the Syrian-Turkish relations of the second half of 1990, special attention is paid to role and place of the Kurdish problem in bilateral relations and attempts of its solution.

Key words: the Middle-East conflict, the Syrian-Turkish relations, state security, confrontation.

Близькосхідний конфлікт здавна міцно асоціюється в політології міжнародних відносин з арабсько-ізраїльським протистоянням, тому фахівці-аналітики й світова громадськість загалом були вражені, коли одноманітний спектр учасників звичного регіонального протистояння доповнився ще(й за рахунок неабиякої напруженості між Сирією й Туреччиною). Обидві держави знехтували той факт, що будь-які різкі рухи тут – безпосередній внесок у посилення вибухонебезпечної конфронтації в регіоні, який і без того далекий від компромісного порозуміння.

Щоправда, для утаємничених такий крутий віраж у нагнітанні ворожнечі між двома найближчими сусідами не був несподіванкою, оскільки таємне ворогування має глибокі історичні корені, що сягають часів Оманської імперії, яка володарювала над арабськими територіями, в т.ч. й над сирійськими землями, протягом чотирьох століть. Такі давні образи, мабуть, могли й забутися, якби не імперіалістичні дії європейських держав у період між двома світовими війнами, жертвою й розмінною картою в політичній грі яких між собою та з Турецькою Республікою стала Сирія.

* здобувач кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Головченко В.І.

Об'єктом обробки були землі, багаті на водні ресурси, й райони, населені курдами, проблема самовизначення яких стояла вельми гостро. Перипетії боротьби за владу над Сирією призвели до того, що вона втратила не найгірші із своїх територій в обмін на політичні поступки Туреччини Франції. Пізніше, вже в «Шестиденній війні» 1967 р. з Ізраїлем Сирія позбулася суверенітету над Голанськими висотами, що тільки загостило в народній пам'яті гіркоту територіальних втрат минулих років, заклало міцну основу для підозрливості щодо північного сусіда [1].

Турецький напрямок посідає помітне місце в регіональній політиці Сирії, що обумовлено міждержавним кордоном протяжністю в 822 км [2], не забутою проблемою відторгнутого Александреттського санджака (нині – провінція Хатай), наявністю в Сирії чималої вірменської й черкеської діаспори, що має родичів і в Туреччині, проблемою розподілу водних ресурсів і, зрештою, діяльністю радикальних курдських організацій, що мають підтримку курдського населення, яке мешкає також в Іраку й Ірані, й прагнуть до здійснення власних цілей.

Проблема Александреттського санджака (ілу Хатай) є одним із конфліктогенних чинників у сирійсько-турецьких відносинах, оскільки офіційний Дамаск до початку 2005 р. не визнавав турецького суверенітету над Хатаєм, що був анексований Анкарою як псевдонезалежна «Держава Хатай» 29 червня 1939 р. До того на всіх сирійських картах район Александретти (Іскендеруна) зафарбовувався одним кольором із рештою території Сирійської Арабської Республіки (САР), а сучасний сирійсько-турецький кордон позначався пунктиром, як тимчасовий.

Періодично турецька влада піднімала це питання, вимагаючи внести зміни до сирійських карт згідно фактичного проходження міждержавного кордону, але офіційний Дамаск ухилявся від цього. З урахуванням того, що чимала частина вищих функціонерів правлячої сирійської Партії арабського соціалістичного відродження (Баас) походила з Іскендеруна, а арабське населення ілу, що історично тяжіло до САР, за різними оцінками становить до 1 млн. чол., аж до т.зв. «кедрової революції» в Лівані малоімовірним здавалося, що сирійці відмовляться від своїх територіальних претензій і тим більше юридично визнають суверенітет Туреччини над зазначеною територією.

Виходячи із несприятливої політичної ситуації, спричиненої активізацією ісламістів, пріоритету для режиму Хафеза Асада проблеми Голан, керівництво САР протягом 1960-90-х рр. унікало відкритої постановки питання про потребу якнайскорішого вирішення територіального конфлікту з турками. Але спір навколо Іскендеруна негативно впливав на загальне тло взаємовідносин двох країн. Значною мірою саме цим пояснюється особливий характер грецько-сирійських відносин, підтримка офіційним Дамаском греків-кіпріотів форсований розвиток вірменсько-сирійських зв'язків (Голова Верховної Ради Вірменії в 1990-91 рр. І президент республіки в 1991-98 рр. Левон Тер-Петросян народився 9 січня 1945 р. в давньому сирійському місті Алеппо (Халеб), а його батько був одним із засновників Комуністичної партії Сирії й Лівану), тісні контакти сирійців із болгарами.

Отже, режим найбільшого сприяння з країнами, що мали напружені взаємини з Туреччиною, був стійкою характерною особливістю сирійської регіональної політики в цілому. Використовуючи саме цю тактику, керівництво САР намагається хоча б частково компенсувати в своїй поточній зовнішньополітичній практиці й при роботі на перспективу первісно нерівні «вагові категорії» Сирії й Туреччини (площа САР – 185,18 тис. кв. км, Туреччини – 783,562 тис. кв. км; населення Сирії – 22,52 млн. чол., Туреччини – 78,79 млн. чол.; сирійський ВВП за паритетом купівельної спроможності в 2010 р. становив

107,4 млрд. ум. од., турецький – 960,5 млрд.) [2]. Тому в подальшому, в міру врегулювання територіального спору з Ізраїлем, не можна виключати, що сирійці в якості чергового національного надзавдання висунуть на офіційному рівні питання про повернення Іскендеруна.

Іншим, не менш важливим і гострим аспектом двосторонніх сирійсько-турецьких відносин є проблема розподілу водних ресурсів, що регулюється на сьогодні т.зв. джентльменською угодою (протокол про використання ріки Євфрат для водноенергетичних систем від 18 липня 1987 р.), за якою Туреччина гарантує мінімальну подачу води об'ємом 500 куб. м/сек. Але будівництво комплексу гребель у південно-східних районах Туреччини, т.зв. проект Ататюрка (всього 22 греблі й 19 ГЕС, у т.ч. Гребля Ататюрка висотою 169 м і довжиною 1820 м, з ГЕС загальною потужністю 2,4 млн. Квт), періодично створює проблеми для сирійців, оскільки турки з причин будівництва, а часом і з політичних міркувань у повідомному порядку перебивають надходження води в Сирію, створюючи значні труднощі в організації стабільної роботи енергетичних та іригаційних систем.

З урахуванням того, що далі частина вод Євфрату надходить через сирійське штучне водоймище Ель-Асад об'ємом 12 куб. км в Ірак, перекриття стоку здатне викликати загострення і в сирійсько-іракських відносинах. Наполегливі спроби Сирії добитися підписання нової угоди, що передбачала б зобов'язання турецької сторони пропускати на сирійську територію не менше 750 куб. м/сек., і спільні з Іраком зусилля переконати турків у необхідності визнання цієї ріки в якості міжнародної постійно наштовхувалися на ухильну позицію Анкари. Уникаючи юридичної фіксації визнання законних прав сирійців та іракців на водні ресурси, чіткого визначення часток сторін, турки, як вони самі вважають, зберігають за собою право в односторонньому порядку регулювати стік у залежності від економічної й політичної кон'юнктури.

Постійним предметом сирійсько-турецького діалогу на високому політичному рівні служила діяльність ліворадикальної курдської організації анти турецької спрямованості – Робітничої партії Курдистану (РПК). Для Сирії курдська проблема несе в собі прихований драгівливий ефект, тому офіційний Дамаск вдався до «курдської карти» в спробах якось вплинути на неспокійних турків, що тут же побачили в цьому відкритий виклик. Адже турецька влада відчуває стійке неприязне ставлення до курдів, з якими вона десятиліттями не може знайти спільної мови оскільки, курдські радикальні організації проповідують ідею відокремлення й створення самостійного державного утворення, на кшталт того, що сформувалося в Іраку після повалення режиму Саддама Хусейна в 2003 р.

Ще один чинник настороженої уваги Сирії до північного сусіда виник на початку 1996 р. з підписанням ізраїльсько-турецької угоди про військово-технічну співпрацю, що швидко набула рис воєнно-політичного альянсу [3]. Ця обставина стала останньою краплею й спровокувала помітне зростання напруженості між двома державами в другій половині 1990-х рр. Первісно вона вилилась у серію вибухів у низці міст САР, потім призвела до концентрації військ на кордоні з обох сторін. До того ж у Дамаску уважно стежили за стратегічними планами США з нового переділу Близького Сходу, важливою складовою яких було використання Туреччини у вирішенні курдської проблеми.

В ході інтенсивних контактів представників США з турецьким керівництвом на початку 1998 р. американці вчинили певний тиск на турків і переконали їх прийняти та почати втілювати в життя нову ініціативу Держдепартаменту з даної проблеми. В основі американського плану лежала ідея про необхідність посилити співпрацю з іншими, окрім РПК, провідними курдськими політичними силами – Демократичною партією Курдистану (ДПК) і Патріотичним союзом Курдистану (ПСК), що діяли в Іракському Курдис-

тані, вести справу до їхнього повного примирення, створення єдиних владних структур, залишаючись поки що формально в рамках іракської держави.

При цьому бойові акції турецької армії проти РПК в Південно-Східній Анатолії й Північному Іраку мали продовжуватися, хоча, за оцінками західних експертів, наприкінці 1990-х рр. збройні формування РПК були сильно ослаблені, й у воєнному плані організація тоді вже навряд чи могла становити серйозну загрозу для Туреччини. Основне завдання – не допустити росту політичної популярності РПК в Курдистані й у регіоні в цілому, що ж стосується її підтримки з боку Сирії й Ірану, то її масштаб, за тими ж оцінками, навмисно перебільшувався турецьким керівництвом. Водночас у пропагандистському плані турецька влада мала продовжувати лінію про «сирійську й іранську допомогу сепаратистам», а в політичному сенсі значно посилити тиск на офіційні Дамаск і Тегеран з курдської проблеми.

В Дамаску зі стурбованістю констатували, що вирішальна роль у реалізації «курдського плану» СІЛА відводилася Туреччині, що фактично покликана була стати «об'єднувачем курдів». Таким чином, планувалося створення т.зв. досконалої «зони безпеки» на півночі Іраку і в прикордонних із Сирією районах, що забезпечило б у перспективі не лише політичні й військові інтереси США, Ізраїлю та Туреччини в регіоні, але і в цілому НАТО. Водночас можна було вести мову про «об'єднання курдського народу на основі демократії західного типу». ДПК і ПСК самі не допустили б посилення РПК і почали б із нею повномасштабну боротьбу, що сприяло б виключенню РПК з політичного життя й позбавило б її скільки-небудь значимої підтримки в регіоні. Але з весни 1998 р. «курдський план» почав активно здійснюватися в ході закритих консультацій представників турецького генералітету з лідерами ПСК, (які пройшли в Анкарі).

Отже, Туреччина взяла на себе ініціативу з розгортання конфлікту з Дамаском, емоційно звинувативши Сирію в негласній підтримці курдських екстремістів, передусім РДЖ, активісти якої знаходять притулок у Сирії, мають табори підготовки в окупованому Сирією Лівані й роблять ставку на антитурецьку діяльність. Прем'єр-міністр Туреччини Месут Йилмаз під час енергійного виступу в парламенті нагадав Сирії всі гріхи, звинувативши її в потуранні міжнародному тероризму, у відсутності щирості, в прагненні уникнути відповідальності та ін.

При цьому не бралися до уваги реальні життєві інтереси Сирії й той факт, що для неї демонстрація підтримки курдським недругам Туреччини, не виключено, – була єдиною можливістю окреслити перед Анкарою власні проблеми, до наростання яких та має безпосереднє відношення. По-перше, як зазначалося вище, Туреччина надійно утримує кран від Євфрату, орієнтуючись виключно на свої внутрішні потреби й аж ніяк не турбуючись про нагальні потреби сусідів – Сирії й Іраку. Швидше всього, з цієї причини Сирія не виявляла люб'язної прудкості перед Туреччиною в питаннях, пов'язаних із застосуванням радикальних заходів проти курдських угруповань, що підтримували зв'язки з РПК, а також із розморожуванням діяльності спільної комісії з питань безпеки й створеної в її рамках робочої групи.

Разом з тим і Туреччина незмінно надягала на себе кам'яну маску, тільки-но мова заходила про спроби офіційного Дамаска пов'язати питання РПК з вирішенням водної проблеми й перспективами ізраїльсько-турецького альянсу, що, за оцінками сирійців, набував стійкої форми стратегічного союзу двох ворожих до Сирії держав і недвозначно трактувався останньою як безперечно небезпечний. По-друге, занепокоєність Сирії пояснювалася ще й планами США та Ізраїлю підтягнути до цього союзу Йорданію. Тут також зав'язувалася сумнівна для Сирії ситуація, що живилася глухим становищем справ у із-

раїльсько-палестинському секторі близькосхідного врегулювання, напруженістю в іраксько-йорданських відносинах, а також посиленням внутрішніх суперечок у хашимітському королівстві, пов'язаних із загостренням боротьби за владу в правлячій династії з огляду на тривалу відсутність на батьківщині хворого на рак нирок короля Хусейна Бен Талала. Іншими словами, наприкінці 1990-х рр. створювалися реальні передумови для глухої ізоляції Сирії в регіоні й можливості нав'язування їй рішень, які суперечили національним інтересам, державній безпеці й потребам життєзабезпечення сирійської нації.

Взагалі досвід спілкування Туреччини із сусідніми країнами демонстрував, що вона зі сталістю виявляла схильність до вирішення проблем із сусідами радикальними засобами, до чого їй очевидно підштовхувало усвідомлення себе регіональною наддержавою, належність до НАТО, набута військова міць. Вдала висадка на Кіпрі в липні 1974 р., ефективні рейди в Іракський Курдистан протягом 1990-х рр., розпорядження можливим опонентам яку і в кого військову техніку купувати, брязкання зброєю біля воріт суверенної Сирії вибудовують певну закономірність у поведінці Анкари у випадках, коли вона передчувала безпрограшну гру. При цьому Туреччина активно використовувала свого новонабутого союзника – Ізраїль, що довів вірність зобов'язанням бомбардуванням табору РПК у північній частині східно-ліванської долини Бекаа в ході операції «Грона гніву», а також встановленням місця знаходження лідера РПК – Абдули Оджалана в кенійській столиці.

Безумовно, Сирія не стала б упиратися в своєму небажанні йти назустріч офіційній Анкарі, якби та виявила розумну поступливість. Але Сирія, в очах сусіда, потрапила в безвихідну ситуацію, своєрідні кліщі, вготовані їй ізраїльсько-турецьким альянсом, і Туреччина йшла на все, щоб видавити максимум користі з обставин, які склалися.

Спроби сирійської сторони знизити гостроту в двосторонніх відносинах з Анкарою, щоб вийти на конкретний діалог з нею за посередництва третіх країн, передусім Єгипту, а також проведений ними неформальними каналами обережний зондаж можливості організації зустрічі представників МВС двох країн восени 1998 р., не привів тоді до позитивних результатів. Висунуті турецькою владою вимоги повністю припинити підтримку РПК і згорнути її діяльність у Сирії й Лівані Дамаск тоді рахував для себе неприйнятними, особливо внаслідок відсутності гарантій із турецького боку щодо припинення робіт зі створення «поясу безпеки» за участю ізраїльських військових експертів на півночі Іраку.

На думку автора, саме в цьому й криється головний камінь спотикання у відносинах між Дамаском і Анкарою. Тому Сирія приступила до реалізації планів з відновлення транспортування іракської нафти через свою територію, оскільки в умовах падіння й різких коливань світових цін на «чорне золото» чимало сирійських економічних і оборонних програм опинилися під загрозою зриву. А між тим прибутки від прокачування іракської нафти могли орієнтовно скласти до 400 млн. дол. на рік, що й зумовило підписання контрактів на прокладку нової нитки нафтопроводів по лінії Кірчук – Баніяс, поновлення старої, а також будівництво нового нафтопереробного заводу в Баніясі, що, за розрахунками сирійців, мало істотно поповнити прибуткову частину бюджету. Зрозуміло, що окупація Іраку американсько-британськими військами в квітні 2003 р. поклала край цим розрахункам.

За таких умов будь-які дії турецької влади антисирійської спрямованості з використанням курдського чинника здатні були істотно ускладнити сирійські плани мобілізації фінансових ресурсів для подолання спаду в господарській діяльності, що затягнувся, й створення наробку для майбутнього економічного піднесення. Тому Дамаск з великим напруженням стежив за динамікою відносин між двома конкуруючими під дією зовнішніх

сил курдськими угрупованнями – ПСК і ДПК, оскільки через територію, яку вони контролюють, проходять основні нафто- і газопроводи, і будь-яке порушення тут статус-кво, тим паче із застосуванням воєнних заходів, загрожувало Сирії вповні передбачуваними ускладненнями, які могли зірвати плани підживлення її економіки за рахунок нафтових надходжень з Іракського Курдистану.

Але вже тоді було очевидно, що сирійсько-турецькі суперечності навряд чи дійдуть до відкритих воєнних дій, адже, за великим рахунком, це не відповідає ані національним інтересам Сирії, що не може дозволити собі розкіш вв'язатися у збройні конфлікти в конкретних історичних і політичних обставинах, ані Туреччині, котра може набути репутації злісної забіяки, що явно суперечить виношуваним нею тоді планам створення під своєю егідою певного загальнотюркського утворення, в рамках якого вона мала забезпечити всім учасникам мир, процвітання й благоденство. Дамаск і Анкара, маючи широкий спектр протиріч і розбіжностей, прагнули в кінцевому підсумку не доводити конфліктні й неврегульовані проблеми у двосторонніх відносинах до відкритої тривалої конфронтації, посилено шукали взаємоприйнятні шляхи для зняття гостроти ситуації.

Інтереси розвитку взаємовигідного торговельно-економічного двостороннього співробітництва, проходження транзитної торгівлі з Туреччини до Йорданії й країн Затоки через Сирію, спільність підходів до недопустимості становлення курдської державності в цілому і в Іраку зокрема, загальна проблема боротьби з наркобізнесом і контрабандою зброї дозволяли керівництву в Дамаску й Анкарі утримувати взаємини в контрольованому руслі.

Після вражаючої перемоги на дострокових парламентських виборах 24 грудня 1995 р. очолюваної колишнім головою Союзу торгових і промислових палат Неджметтіном Ербаканом ісламістської Партії добробуту, що виступала під гаслами створення «нового світу і нового ісламського союзу, який об'єднає 1,5 млрд. чоловік» (щоправда, вже в ніч на 1 березня 1997 р., на прохання президента С.Деміреля, генштаб турецьких Збройних сил в ультимативній формі зажадав від Н.Ербакана відмовитися від здійснюваного ним проісламістського курсу й визнання виключно світського характеру турецької держави; конфлікт призвів до відставки кабінету Н.Ербакана 18 червня того ж року), офіційна Анкара почала з більшим розумінням ставитися до постійної занепокоєності Дамаска продовженням діяльності зарубіжних філіалів братів-мусульман та активізацією ісламського чинника всередині Сирії.

Спільна для обох держав наростаюча загроза політизації ісламу, а також ісламського екстремізму й надалі спонукала світські режими Сирії й Туреччини до активнішої взаємодії в цілях нейтралізації дестабілізуючих проявів ісламського чинника в регіоні. Цей висновок цілком можна віднести й до курдської проблеми, а арешт турецькими спецслужбами 15 лютого 1999 р. в Найробі А.Оджалана й сплеск масових виступів курдів по всьому світу, що настав услід за ним, продемонстрував усю гостроту й складність даної проблеми, вирішити яку навряд чи кому під силу власними силами.

Тому усвідомлення безперспективності силових рішень все ж взяло гору в останню хвилину в урегулюванні готового спалахнути конфлікту. Проте домовленості, досягнуті на зустрічі в турецькій Адані 19-20 жовтня 1998 р. між делегаціями, очолюваними главою служби політичної безпеки Сирії генерал-майором Аднаном Бадром аль-Хасаном і заступником міністра закордонних справ Турецької Республіки, послом Угуром Зіялом, відразу ж були охарактеризовані арабами як «одноногі» внаслідок того, що сирійській стороні довелося потіснитися, в той час як чимало сумнівів і суперечностей залишилося.

Зокрема, Сирія мала на основі принципу взаємності заборонити будь-яку діяльність зі своєї території, спрямовану проти безпеки й стабільності Туреччини, визнати КРП те-

рористичною організацією, припинити поставки їй озброєння й фінансову допомогу, а також заборонити всю діяльність партії, в т.ч. розташовувати табори на сирійській території, не створювати умов для навчань курдських бойовиків, не надавати їм притулку, не дозволяти вести комерційну діяльність і використовувати територію САР для транзиту в треті країни. Негайно мав бути встановлений прямий телефонний зв'язок між органами безпеки двох країн на вищому рівні, а в дипломатичні місії призначалися спеціальні представники.

Але не можна заперечувати й того, що був зроблений перший крок на шляху вироблення сирійсько-турецького компромісу, й він став свідченням перемоги здорового глузду в справах, які породжують спокусу вдатися до зброї. З'явилася надія, що у державного керівництва обох країн вистачить і в подальшому мудрості не перевіряти свої амбіції на полі брані, а використовувати цивілізовані механізми досягнення порозуміння, щоб виправдати приказку, яка має аналоги в будь-яких мовах – поганий мир краще хорошій сварки.

Література

1. Эпштейн Д. Алек. Еще одна неудачная попытка: израильско-сирийские тайные переговоры 2004-2006 гг. в зеркале израильского общественного мнения / Алек Д. Эпштейн // Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск тридцать первый) / Отв. ред. Арунова М.Р., Филоник А.О. – М.: Институт востоковедения РАН, Институт Ближнего Востока, 2007. – С. 125-142.
2. The World Factbook. Central Intelligence Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>.
3. Киреев Н.Г. Турция и Израиль – стратегические союзники на Ближнем Востоке (Хроника военно-политического сотрудничества в 1994-1997 гг.) / Н.Г.Киреев // Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск пятый) / Отв. ред. Исаев В.А., Филоник А.О. – М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 1998. – С. 89-152.